

מידת 'קל וחומר' לאור סוגיית 'אין הולכין במחון אחר הרוב'

א. פתיחה

ב. ביאור קושיית התוספות

ג. ביאור מהר"ם חביב על פי בעל "קצות החושן"

ד. ביאור חדש בדברי התוספות

במה חמורים דיני נפשות מדיני מחונות, או: מהו קל-וחומר?

א. פתיחה

הגמרא בריש פרק "המניח" (בבא קמא כז, ב) מזכירה את הכלל לפיו 'אין הולכין במחון אחר הרוב'. התוספות בסוגייתנו דנים בשאלה מה בין דיני ממונות לשאר דיני תורה, בהם הליכה אחר הרוב היא כלל מרכזי להכרעת ספקות, וזה לשונם:

תימה, מה טעם אין הולכין? ליתי בקל וחומר מדיני נפשות, כדאמרינן בפ"ק דסנהדרין (ג, ב) 'ור' יאשיה מייתי ליה בקל וחומר מדיני נפשות ומה דיני נפשות דחמירי אמר רחמנא זיל בתר רובא דיני ממונות לא כל שכן', ואפילו רובא דליתיה קמן אזלינן בדיני נפשות בתר רובא כדאמר בריש סורר ומורה (סנהדרין סט, א)!

בבא קמא כז, ב; ד"ה 'קמ"ל'

ב. ביאור קושיית התוספות

התוספות אינם תוהים אודות ההבדל הסברתי שבין ממונות מחד, לאיסורים ונפשות מאידך, אלא מציינים כי על פניו חייבים היינו להגיע למסקנה שבממונות הולכים אחר הרוב, שכן יש ללמוד זאת בקל וחומר מדיני נפשות. קושייתם בנויה משני שלבים:

א. בריש סנהדרין כבר נדרש קל וחומר מנפשות לממונות, וזאת כדי ללמוד שגם בממונות הולכים אחר רוב דיינים. מדוע, אם כן, לא שבה הגמרא ולומדת מאותו קל וחומר עצמו, כי יש ללכת בממונות אחר הרוב?

ב. על פניו, ניתן היה להבחין בין הקל וחומר בריש סנהדרין לבין הדיון בסוגייתנו: בסנהדרין מדובר על רוב דיינים, והוא רובא דאיתיה קמן, ואילו בסוגייתנו מדובר על רובא דליתיה קמן. ייתכן, אפוא, כי גם בנפשות אין הולכים אלא אחר רוב כעין רוב דיינים, וקל וחומר לממונות, אך ברובא דליתיה קמן אין הולכים בנפשות אחר הרוב, כך שגם אחר הקל וחומר מנפשות לממונות, אין מקור ללכת אחר רובא דליתיה קמן בממונות. חילוק זה בין שני סוגי רוב נדחה על ידי התוספות בעזרת הסוגיא בפרק "בן סורר", האומרת, שבנפשות הולכים גם אחר רובא דליתיה קמן. מעתה, כיוון שהקל וחומר מנפשות לממונות על תלו עומד, עלינו ללמוד בעזרתו כי אם בנפשות הולכים אחר רובא, בין דאיתיה קמן ובין דליתיה קמן, כך גם בממונות!

לסיכום: התוספות מקשים מדוע ברובא דאיתיה קמן לומדים קל וחומר מנפשות לממונות, כך שהולכים אף בממונות אחר הרוב, ואילו ברובא דליתיה קמן לא לומדים קל וחומר כזה, וההלכה היא שבנפשות הולכים אחר הרוב, אך לא בממונות? עתה, משהובהרה קושייתם, עלינו ליתן את הדעת לתירוץ הראוי לה: לא דרוש כאן חילוק בסברא בין נפשות לממונות, אלא דחייה של הקל וחומר, כך שלעניין רוב דיינים – יישאר הוא על תלו. אם תימצא דחייה כזו לקל וחומר, יוותר עדיין מקום עיון אודות הסברא המבחינה בין ממונות לנפשות ובין רובא דאיתיה קמן לרובא דליתיה קמן.

ב. תירוץ התוספות והקושי שבו

זו לשון התוספות בתירוץ:

וי"ל, דהתם גבי דיינים – שאני, דחשיב מיעוט דידהו כמי שאינו, וליכא למימר התם אוקי ממונא בחזקת מריה, דהא ב"ד מפקי מיניה. אבל גבי שאר ממון, דאיכא מיעוט וחזקה, לא אזלינן בתר רובא.

התוספות קובעים, כי רוב דיינים הוא רוב יוצא דופן. עקרונית, בממונות אין ללכת אחר הרוב, משום שהנתבע הוא 'מוחזק', ויש לסמוך לחזקתו זו את המיעוט, כך שהצירוף של חזקה ומיעוט אינו ניתן להכרעה על ידי הרוב. זהו פשר העיקרון של סוגייתנו, לפיו אין

ללכת בממונות אחר הרוב. אולם בדיינים אין כלל מיעוט, "חשיב מיעוט דידהו כמי שאינו", ונמצא שהרוב, שהוא למעשה הכול, עומד כנגד חזקתו של הנתבע ומכריע אותה. הבעיה היא, שחילוק זה אינו מיישב, לכאורה, את קושיית התוספות. כפי שראינו, התוספות אינם מקשים מסברא, מדוע אין ללכת בממונות אחר הרוב ואילו בדיינים הולכים אחר הרוב אף בממונות. קושייתם היא, מדוע הקל וחומר, המלמד כי יש ללכת בממונות אחר רוב דיינים, אינו מלמד גם כי יש ללכת בממונות גם אחר שאר סוגי רוב, ולשאלה זו לא ניתנה תשובה!

נציג את קושייתנו בדרך נוספת: סברת התוספות, כי מיעוט הדיינים חשוב כמי שאינו, תלויה בשתי ההלכות כפי שנקבעו בסוגייתנו ובריש סנהדרין. אחר שנפסק להלכה, כי אין הולכים אחר הרוב בממונות, אך כלל זה אינו תקף בדיינים, צריכים אנו לחילוק של התוספות. אולם הקושיא תקפה את עצם ההנחה שיש לחלק בין רוב דיינים לשאר סוגי רוב! לכאורה, הקשו התוספות, ראוי היה ללמוד בקל וחומר מנפשות לממונות גם לגבי שאר סוגי רוב, ואילו כך נעשה, המסקנה הייתה, שיש בכוחו של רוב להוציא מיד המוחזק, ואין סומכים מיעוט לחזקה, וזה עצמו הטעם להלכה שהולכים אחר רוב דיינים! נמצא, שקושיית התוספות על מקומה עומדת גם אחר תירוצם, שעל פניו אינו ממין השאלה כלל! קושיא זו מקשה, למעשה, בעל 'קונטרס הספקות':

ודבריהם סתומין, דמאי שנא דגבי דיינים חשיב מיעוט דידהו כמי שאינו צריך טעם, מאי טעמא האי מיעוטא גרע משאר מיעוטא? גם מאי שנא 'וליכא למימר התם אוקי ממונא בחזקת מרי' דהא בית דין מפקי מיניה', דבר זה לא מתבאר מידי! ותו, נהי דתירצו דגבי דיינים ראוי דניזול בתר רובא מטעם שאמרו, עדיין לא תירצו על האי דפרק בן סורר ומורה דמשמע שם דאפי' ברובא דליתא קמן אזלינן בד"נ וניליף בקל וחומר לדיני ממונא כמו שהתחילו קושייתם בזה!
כלל ו, אות ב

בעל קוה"ס מקשה שלוש קושיות, ושלושתן יחדיו מתבארות על פי מה שכתבנו לעיל: מדוע מיעוט דיינים נחשב כמי שאינו, ואילו שאר מיעוטים אינם חשובים כמי שאינם? לשון אחר: אם הסברא שהמיעוט חשוב כמי שאינו היא סברא יסודית, היה עלינו לקבוע כך גם בשאר סוגי רוב, וממילא ללמוד כי הולכים אחר כל סוגי הרוב אף בממונות. ברור, אם כן, כי התוספות למדו סברא זו מעצם ההבחנה בין רוב דיינים לשאר סוגי רוב. אלא שאם כן, לפנינו היפוך של סיבה ומסובב, שהרי אילו היתה הגמרא לומדת קל וחומר מנפשות לממונות גם בשאר סוגי רוב, וקובעת שהולכים בממונות אחר הרוב, כקושיית התוספות, לא

היה צורך כלל בחידוש זה, וניתן היה לומר, שהמיעוט קיים גם קיים, אך בכוחו של רוב להוציא מיד מוחזק בין בדיינים ובין בשאר סוגי רוב!
 מדוע אין אומרים העמד ממון על חזקתו במקרה של דיינים? לשון אחר: אם כבר קבעו התוספות, שהמיעוט חשוב כמי שאינו, אין עוד צורך לומר, שהכוח להוציא מיד מוחזק הוא משום ש'בית דין מפקי מיניה'! ואם כאן מציעים התוספות סברא אחרת, הבאה להחליף את הסברא שהמיעוט חשוב כמי שאינו, מה בכך שבית דין מפקי מיניה? הרי המיעוט קיים, ולרוב אין כוח להוציא מיד מוחזק, כפי שרואים בשאר סוגי רוב!
 אף אם נבין את חילוק התוספות, אין בו אלא כדי ללמד מדוע בדיינים הסברא נותנת שהולכים אחר הרוב גם בממונות, אולם שאלת תוספות היתה מדוע לא לומדים בקל וחרמר מנפשות לממונות לגבי רובא דליתיה קמן, ושאלה זו כלל לא תורצה!

ג. ביאור מהר"ם חביב על פי בעל "קצות החושן"

לביאור דברי התוספות מביא בעל קונטרס הספקות את דברי מהר"ם חביב בספר 'גט פשוט'¹:

ויראה דה"ק: כיון שאמרה התורה אחרי רבים להטות, מיעוט הדיינים מבטלין דעתן מפני סברת הרוב ואין יכולין להורות כסברת המיעוט, כדאיתא בהנחקים גבי זקן ממרא. ואף בב"ד של שלשה, אם רבו המזכים על המחייבים או איפכא ודאי אין ה"נ מי שלא הסכים עם הרוב אינו יכול להורות כסברתו נגד חבריו הרבים וכו'. וזהו כוונת התו', דגבי דיינים לא שייך למימר אין הולכין בממון אחר הרוב ויאמר המוחזק 'קים לי' כמיעוט הדיינים, דאותו המיעוט כיון שנחלקו עליהם הרבים הוי לי' כמאן דליתא. והיינו דסיימי 'דהא ב"ד מפקי מיניה', כלומר, כל כללות ב"ד והמיעוט שהי' מסייעין אותו מבטלין דעתן ומצטרפין עם הרוב להוציא הממון מידו. מה שאין כן במוכר שור לחבירו ונמצא נגחן אין מוציאין מהמוחזק כיון די ש לו מיעוט על מה לסמוך.

מהרמ"ח מבאר, שלולא דין התורה שבבית דין הולכים אחר הרוב, בפני הנתבע היו עומדות שתי שיטות הלכתיות, דעת הרוב, האומרת שהוא מוחזק באיסור, וממילא כלל אינו מוחזק, ודעת המיעוט, הקובעת שהדין עמו והממון שייך לו, וממילא ברור שאינו חייב

1. ההדגשות אינן במקור.

להוציא את הממון מרשותו. במצב זה היה הנתבע אומר לתובע, שכל עוד יש דעה הלכתית התומכת בו, אין הוא חייב להישמע להוראות הרוב, כי אסור לאדם להחזיק בממון רק אם אינו מחזיק כדין, ואילו כאן יש דעה האומרת שהוא מחזיק כדין. כל זה ללא חידוש התורה שבדיינים הולכים אחר הרוב. אולם משחידשה זאת התורה, היא קבעה שההלכה ללכת אחר הרוב בבית דין היא הלכה המופנית למיעוט הדיינים, והם אלה שחייבים ללכת אחר הרוב, ולבטל דעתם, וכיוון שכך, שוב לא יוכל הנתבע לומר 'קים לי' כמיעוט, כי המיעוט אינו קיים כלל. לזאת, אומר מהרמ"ח, כיוונו תוספות שכתבו, שבדיינים המיעוט חשיב כמי שאינו. כאן מוסיף מהרמ"ח ואומר:

ובהאי תירוצא תירצו נמי להאי דבן סורר ומורה, באחד אומר בשנים בחודש ואחד אומר בשלשה עדותן קיימת, ותלינן דביום א' קמסהדי משום דרובא דאינשי טעו בעיבורא דירחא והורגין או מחייבין ממון ע"פ עדותן, דאזלינן בתר רובא: הכא נמי טעמא דהתם, דלא מצי הנידון להציל עצמו ולומר 'קים לי' בהני עדות שהם מהמיעוט דלא טעו בעיבור' דירחא ודוקא קמסהדי ואכחושי מכחשי אהדדי, משום דהרי העדים העומדין לפנינו שמעידין עליו אומרים דביום א' קמסהדי והם מרובא דעלמא דטעו בעיבורא דירחא, ונמצא דאין כאן מיעוט שיסמוך עליו הנידון.

המקרה, עליו נאמר בפרק "בן סורר" (סנהדרין סט, א), שהולכים בנפשות אחר רובא דליתיה קמן, הוא כדלהלן: שני עדים העידו עדות המחייבת עונש מיתה לפלוני, אלא שבדרישות ובחקירות נמצא, ששניהם העידו על אותו יום בשבוע, אך בתאריך יש ביניהם הבדל של יום אחד. ההלכה במקרה כזה היא, שכיוון שרוב האנשים עלולים לטעות בעיבורא דירחא, אין לראות את העדים כמכחישים זה את זה, אלא יש לראות עדויותיהם כמכוונות – הואיל וביום השבוע אין ביניהם סתירה, הסתירה בתאריך אינה סתירה אלא טעות. במקרה כזה, אומר מהרמ"ח, ברור שהנידון אינו יכול לומר 'קים לי' שהעדים הם מן המיעוט שאינם טועים בעיבורא דירחא, כך שאין כאן טעות אלא הכחשה, שהרי אדם יכול לומר 'קים לי' על עצמו ולא על זולתו, והעדים אומרים על עצמם שהם מן הרוב, הטועים בעיבורא דירחא.

מעתה, ברור שאף כי ניתן ללמוד קל וחומר מנפשות לממונות, וכפי שטענו התוספות בקושייתם, הקל וחומר יכול ללמד לכל היותר, שכאשר הנתבע לא יכול לומר 'קים לי' – הולכין אחר הרוב. אולם במקרה של שור ונמצא נגחן – יכול המוכר, הנתבע להחזיר את המקח, לטעון 'קים לי'.

נבאר עתה, כיצד דברי מהרמ"ח מיישבים את הקושיות שהקשה בעל קונטרס הספקות על דברי התוספות:

א. לפי דברי מהרמ"ח, הסברא הרואה במיעוט הדיינים כמי שאינו, היא אכן סברא יסודית, אך לא בדיני רוב אלא בדיני סנהדרין. מקורה של הסברא הוא בחובתו של דיין לקבל את הכרעת הרוב, כך שבעת הוראת הדין – גם הוא עצמו מורה כדעת הרוב. זהו, על פי דברי מהרמ"ח, תוכן ההלכה הקובעת כי הולכים בדיונים אחר הרוב, ואין זה קשור להלכה שהולכים אחר הרוב בספקות. לכן, אף שסברא זו נכונה כשלעצמה בדיינים, לא ניתן להעבירה לשאר סוגי רוב.

ב. התוספות מבארים, כי אין להעמיד ממון בחזקת הנתבע כנגד הכרעת רוב הדיינים משום 'דהא בית דין מפקי מיניה'. לאור דברי מהרמ"ח, דבריהם מובנים: כל דייני בית הדין מורים לנתבע להוציא ממון מידיו. כך מורים גם דייני המיעוט, שכן אסור להם להורות כדעתם נגד דעת הרוב. נמצא, שהוצאת הממון מן המוחזק אינה מבוססת על רוב בעלמא, אלא על ידי בית הדין כולו.

ג. בתירוץ, התוספות אינם באים לפרוך את הקל וחומר שהציבו בקושייתם. גם בתירוץ סבורים התוספות, שיש ללמוד קל וחומר מנפשות לממונות, כך שהולכים אחר הרוב בממונות אף בשאר סוגי רוב. עם זאת, כיוון שהמקרים בהם הולכים בנפשות אחר הרוב הם מקרים בהם המואשם אינו יכול להשתמש בטענת 'קים לי', גם בממונות יש ללכת אחר הרוב רק במקרים בהם הנתבע אינו יכול לומר 'קים לי'. לכן, באותם מקרים בהם טענת 'קים לי' היא טענה קבילה, יש להעדיף טענה זו על פני הליכה אחר הרוב, שהרי אין מקור המחייב הליכה אחר הרוב במקרים כאלה. על מקרים אלה בלבד אומרת הגמרא כי אין הולכים בממון אחר הרוב.²

אלא שבעל קונה"ס הקשה על דברי מהרמ"ח:

2. לכאורה קשה על תירוץ של מהרמ"ח: לא כל המקרים עליהם אומרת הגמרא כי אין ללכת אחר הרוב, מאפשרים לנתבע לומר 'קים לי', כך שלפי סברת מהרמ"ח, היה עלינו לומר באותם מקרים כי הולכים אחר הרוב, קל וחומר מנפשות. כאשר בוחנים את המקרה של המוכר שור לחברו ונמצא נגחן, לאור דברי מהרמ"ח עצמו עולה, כי הנתבע, הוא המוכר, אינו יכול לומר 'קים לי': מהרמ"ח כתב, שלגבי עדים לא יכול הנתבע לומר 'קים לי' אודות העדים, אם העדים אומרים על עצמם את ההיפך. לפי זה, גם בשור ונמצא נגחן, כיוון שהקונה אומר שהוא קנה לרדיא, כיצד זה יכול המוכר לומר 'קים לי' שקנה לשחיטה? התשובה הפשוטה לשאלה זו היא, שהמוכר מתייחס בטענתו לעצמו ולא לקונה, שכן הוא אומר 'קים לי' שאני מוכר למיעוט הקונים לשחיטה. וליתר ביאור: סברת 'קים לי' מאפשרת לאדם לכלול עצמו בקבוצת המיעוט, כל עוד קבוצה כזו קיימת, ולהתנהג על פי הנחותיה. לכן, אילו לא היה דין בדיינים שדעת המיעוט כמי שאינה, יכול היה הנתבע לומר, שהוא מתנהג ע"פ דעת מיעוט הדיינים. כך גם במוכר שור: טענת הקונה היא, שהיה על המוכר לגלות את העובדה שהשור נגחן. על כך עונה המוכר, 'קים לי', שיש מיעוט הקונה לשחיטה, ולכן אני נוהג לגלות לקונה רק את מה שהקונה לשחיטה צריך לדעת. טענה זו היא 'קים לי' אודות הטוען עצמו, והיא טענה קבילה, המונעת הוצאת ממון מידי הטוען אותה.

ודבריו אהובים וחביבים, אבל עדיין צריכין נגר להולמן. דנהי דבהאי דרובא דאינשי טעו בעיבורא דירחא כתב דליכא מיעוטא שיסמוך בו הנידון לפי שהעדים מעדיין על יום א', אבל מה יענה באותה סוגיא דפ"ק דחולין (יא) דיליף התם דאזלינן בתר רובא ממכה אביו ואמו, דדלמא לאו אביו הוא, ומרוצח דלמא טרפה הוא? והרי התם איכא שפיר מיעוטא שיסמוך בו הנידון ולומר דלמא טרפה הוא או לאו אביו הוא, ואפ"ה אזלינן בתר רובא, ונילף מהתם קל וחומר לדיני ממונות דניזיל בתר רובא אפילו היכי דאיכא מיעוטא כמו במוכר שור לחבירו ונמצא נגחן!

טענת בעל "קונטרס הספקות" היא, שיש מקרים בנפשות של רובא דליתיה קמן, בהם יכול הנתבע לסמוך על המיעוט ולומר 'קים לי', ובכל זאת הולכים אחר הרוב וממיתין אותו. כיוון שכך, הואיל והקל וחומר מאפשר לימוד מנפשות לממונות, היה עלינו ללמוד כי הולכים אחר הרוב בממונות גם נגד טענת 'קים לי'!

על כך כתב 'קונטרס הספקות':

ודבר זה שאלתי מאת רב אחי ומורי ש"ן, והשיב לי, דיש לחלק בין היכא דבא הרוב קודם המעשה ובין שבא בשעת מעשה. דהיכי דבא קודם המעשה, כיון דהוקבע האיסור, ע"י הרוב הוקבע. ואע"פ שיש אח"כ נפקותא לענין ד"נ - לית לן בה. וכיוצא בזה כתב הרמב"ם לענין ע"א בפט"ז מעדות, ז"ל: א"צ שני עדים למלקות אלא בשעת מעשה, אבל האיסור עצמו בעד אחד יוחזק. כיצד? אמר עד אחד חלב כליות הוא זה וכו' גרושה או זונה אשה זו, ואכל או בעל בעדים אחר שהתרה בו, ה"ז לוקה אע"פ שעיקר האיסור בעד אחד, ע"כ. ומש"ה לא הוי קשה להו אלא מרובא דאינשי טעו בעיבורא דירחא, דהתם לא בא הרוב קודם המעשה, ואפ"ה אזלינן בתרי' בד"נ, וע"ז פירש מוהרמ"ח ז"ל הטעם, דליכא מיעוטא להנידון שיסמוך עליו. אבל בהאי דפ"ק דחולין מעיקרא ל"ק, דהתם כבר הוחזק האיסור ע"י הרוב קודם המעשה, שזה הוחזק לאביו, וזה לשלם ולא לטרפה, מש"ה אזלינן בתרי' אף שיש אח"כ נפקותא בד"נ. ושפתיים יישק משיב דבריו נכוחים.

בעל 'קצות החושן', אחי בעל 'קונטרס הספקות', משלים את תירוצו של מהרמ"ח: בנפשות אי אפשר לומר 'קים לי', משום שהספק, אותו מכריעים ע"י רובא דליתיה קמן, הוא ספק שהתעורר לפני האירוע שבגינו מואשם הנידון בדיני נפשות. כאשר נולד בן, ספק בן ט' לראשון או בן ז' לשני, נולד גם הספק ההלכתי, ומיד הוכרע על פי רוב. כאשר היכה הבן את הראשון, הוא היכה אדם שכבר הוכרע לגביו שהוא אביו, ושוב לא יוכל הבן לומר "קים לי כמיעוט", ושמשום כך היכה את אביו, וכאפשרות שהוא בנו של השני ולא של הראשון. בדרך זו, על כל אדם באשר הוא חל שם 'בריא' שאינו טרפה, ולכן לא יוכל ההורגו לומר 'קים לי' כמיעוט, והנרצח הוא טרפה. אולם במקרה של שור ונמצא נגחן, כיוון שכל אדם עשוי לקנות לרדיא ועשוי לקנות לשחיטה, הספק אינו מוכרע פעם אחת, אלא מתעורר מחדש בכל פעם שאדם כלשהו נכנס לקנות שור, ועם התעוררות הספק יכול שכנגדו לומר 'קים לי' שאדם זה הוא מן המיעוט.

ד. ב'אור חדש בדברי התוספות

למרות פירושו של מהרמ"ח, שהוצג לעיל,³ דומה כי לשון התוספות מלמדת, שבתירוצם באים הם לבאר מדוע הקל וחומר הנדרש בריש סנהדרין, אינו תקף לעניין רובא דליתיה קמן. בדברים דלהלן אין כוונה לדחות דברי האחרונים, שכן יש בהם צורך גדול לביאור הסברא, המבחינה בין ממונות לנפשות ובין רוב דיינים לשאר סוגי רוב. הצעתנו דלהלן נועדה לבאר מדוע הקל וחומר דריש סנהדרין אינו תקף בסוגייתנו. קודם שנשוב לעיון בדברי התוספות, נעיין מעט בקל וחומר מנפשות לממונות, אותו דורשת הגמרא בסנהדרין ג, ב, וזה לשונו: "ומה דיני נפשות, דחמירי, אמר רחמנא זיל בתר רובא; דיני ממונות – לא כל שכן"? ויש לעיין בדבר: הגמרא מניחה כמובן מאליו, שדיני נפשות חמירי מדיני ממונות, אך אינה מזכירה מהי חומרתם. בפשטות, דיני נפשות חמורים מדיני ממונות משום שממון איתיה בחזרה, מה שאין כן נפשות. אם אמנם זו חומרתם, הרי שהקל וחומר מבואר כך: אם רוב דיינים יוצר ודאות מספקת, המאפשרת פעולה שאין ממנה חזרה (דיני נפשות), קל וחומר שיוצר הוא ודאות מספקת כדי לבצע פעולה שיש ממנה חזרה.

היגיון זהה אמור להביא לידי מסקנה, כי יש ללכת אחר שאר סוגי רוב בממונות, קל וחומר מנפשות: אם רוב הוא ודאי דיו כדי להכריע הכרעות בלתי הפיכות, וגוזרים מיתה על סמך רובא דליתיה קמן, קל וחומר שהוא ודאי דיו כדי להכריע הכרעות הפיכות כדיני ממונות! זו שאלת התוספות בסוגייתנו.

3. אחרונים רבים נוספים עסקו בביאור דברי תוספות, וקצרה כאן היריעה ואין בה די כדי להביא שיטותיהם. רשימה חלקית של העוסקים בדברי התוספות: ר' שמעון שקאפ (שערי ישר שער ג פרק ג), הגר"ח (בחידושו על בבא קמא) והגר"א וסרמן (קונטרס דברי סופרים סמן ה).

יש לציין, כי אם מבארים כך את הקל וחומר בסנהדרין, לא יועילו החילוקים השונים בין ממונות לנפשות, שכן גם אם בממונות יש להתחשב בחזקתו של הנתבע, מכל מקום הקל וחומר מוכיח כי רוב הוא הכרעה של הספק, וכשאין ספק – אין עוד ערך לחזקת ממון! כאן מתברר הכיוון בו יש ללכת כדי לבאר את תירוץ התוספות: עלינו לחזור בנו מן ההנחה, שהרקע לקביעה שנפשות חמורות מממונות הוא האפשרות לתיקון אם יתברר שההכרעה לא היתה אמת. עלינו להבין כי העובדה שאפשר לחזור מביצוע עונש ממוני, אינה מתירה להסתמך על הכרעות מוצקות פחות מן ההכרעות בדיני נפשות. בית דין אינו מכריע הכרעה מסוימת רק מפני שבמקרה הגרוע ביותר, יוכל להחזיר את הגלגל לאחור. מהו, אם כן, הבסיס לקביעה, שנפשות חמירי מממונות?

במה חמורים דיני נפשות מדיני ממונות, או: מהו קל-וחומר?

נתעמק מעט ביסוד ההבנה של מידת קל וחומר.

קל וחומר מורכב משני שלבים. בשלב הראשון מוכיחים כי א' חמור מב', ובשלב השני טוענים, שחומרתו של א' מאפשרת להעביר את תכונותיו הקלות לב' או את תכונותיו החמורות של ב' לא'.

מכאן ואילך נשתמש בדרך הגרפית לייצוג קל וחומר, אותה הצגנו במאמר נוסף בקובץ זה.⁴ כפי שהראנו שם, השלב הראשון של קל וחומר, המתרחש ב'מישור ההשוואה', אינו שלב טכני בו מגלים חומרא וקולא, אלא שלב שתפקידו לגלות יסוד הלכתי סברתי חדש. בשלב השני של הקל וחומר, המתרחש ב'מישור ההיסק', הוא יישום של אותה מסקנה הלכתית סברתית.

עוד הראנו שם, כי אחת התכונות המעניינות של קל וחומר היא האפשרות להחליף שורות ועמודות, ולקבל קל וחומר חדש, המביא לאותה מסקנה.⁵ 'היפוך' הקל וחומר אינו פעולה טכנית גרידא. נוצר כאן שלב א' חדש, המלמד עיקרון שונה מן העיקרון הנלמד במצבו המקורי של הקל וחומר.

דרך זו לביאור קל וחומר מלמדת, ששני מישורי הקל וחומר, ההשוואה וההיסק, חייבים להיות מאותו נושא הלכתי, וזאת כדי שיתאפשר יישום של אותו עיקרון הלכתי בשניהם. כיוון שכך, לא ניתן ללמוד ממישור השוואה אחד, שהמלמד חמור מהלמד לכל עניין שהוא, אלא רק לאותם עניינים מעין זה הנידון במישור ההשוואה.

נבחן, אפוא, מהו מישור ההשוואה, לאורו קובעת הגמרא בסנהדרין כי נפשות חמורות מממונות. לעיל הנחנו, שנפשות חמורות משום שאינן בחזרה, ואם כן הוא הקל וחומר בסנהדרין:

4. על קל וחומר ופירכתו.

5. ראה מאמרי הנ"ל.

	המלמד	הלמד	
	נפשות	ממונות	
מישור השוואה:	חזרה	כן	
מישור ההיסק:	רוב	כן	←

אלא שקל וחומר כזה אינו קל וחומר אמיתי, שהרי מן העובדה שנפשות אינן בחזרה וממון ישנו בחזרה, אי אפשר ללמוד שום יסוד הלכתי! אמנם ראוי שלא ייהרג אדם בטעות, שכן זו טעות בלתי ניתנת לתיקון, אולם בית הדין אינו אמור לטעות כלל, גם כשהטעות היא בת תיקון!

הבעייתיות של הקל וחומר הנ"ל בולטת כאשר מחליפים את הקל וחומר:

	המלמד	הלמד	
	חזרה	רוב	
מישור השוואה:	נפשות	כן	
מישור ההיסק:	ממונות	כן	←

'חזרה' ו'רוב' הם מושגים שכלל אינם בני השוואה, ומה בכך שנפשות אינן בחזרה אך הולכין בהן אחר הרוב? איזו הלכה למדנו מכאן על היחס (שאינו קיים כלל) בין 'חזרה' לבין 'רוב'? כאן נחשפת, אפוא, העובדה, שגם בהצגה הראשונית של הקל וחומר (לפני ההיפוך), אי אפשר לעבור ממישור השוואה למישור ההיסק, משום שמדובר בשני מישורים שאינם תלויים כלל זה בזה!⁶

אפשר, אמנם, לטעון כי לפנינו קל וחומר מסוג שונה. בקל וחומר זה אין שני מישורים אלא מישור היסק בלבד, כאשר הקביעה מיהו החמור ומיהו הקל מקורה בסברא חיצונית, שלא עומד מאחוריה עיקרון הלכתי. על קל וחומר כזה, גם הוא ממסכת בבא קמא (מט, ב) מצביע הרב מיכאל אברהם⁷: "אם על פתיחה חייב, על כרייה לא כל שכן?" יסוד הקל וחומר הוא סברא, לפיה פתיחת בור היא מחייב חמור יותר מכרייה, וסברא זו אינה ניתנת להצגה של קל וחומר הבנוי משני מישורים.

6. ראה שם, אות ו'.

7. ראה: הרב מיכאל אברהם, 'הקל וחומר' כסילוגיזם – מודל אריתמטי, היגיון ב', עמ' 33.

אלא שהקל וחומר מנפשות לממונות אינו דומה לקל וחומר של חיובי בור. בחיובי בור אכן אין צורך בשני מישורים, משום שחומרתו של הפותח היא בכך, שכל פותח הוא גם כורה, כך שחיוב הפותח נמצא בחיוב הכורה מיניה וביה. זהו קל וחומר מסוג 'בכלל מאתיים מנה', שאינו דורש שני מישורים⁸. אולם, במקרה שלפנינו אי אפשר לומר שדיני ממונות כלולים בנפשות, כך שההלכה בדיני נפשות כוללת מינה ובה את ההלכה של דיני ממונות. עלינו לשוב, אפוא, ולשאול: מהי החומרא של דיני נפשות ביחס לדיני ממונות? מהו מישור ההשוואה המוביל למישור ההיסק? לכאורה נוכל לומר, שהשוואה בין נפשות לממונות בדיינים בנויה על השוואה במישור מספר הדיינים:

	המלמד	הלמד	
	נפשות	ממונות	
מישור ההשוואה:	מספר	עשרים ושלושה	שלושה
מישור ההיסק:	רוב	כן	כן ←

גם כך זהו קל וחומר שאינו תקף תחת החלפה:

	המלמד	הלמד	
	מספר	רוב	
מישור ההשוואה:	נפשות	עשרים ושלושה	כן
מישור ההיסק:	ממונות	שלושה	כן?! / שלושה?! ←

וקיבלנו שני מישורים חסרי כל פשר!⁹

לכן נראה, שהקל וחומר בסנהדרין הוא אכן מסוג 'בכלל מאתיים מנה', ואין בו שני מישורים: בנפשות יש צורך בעשרים ושלושה, ובכל זאת רוב נחשב כאילו כל העשרים ושלושה פסקו את הדין. כלומר, די ביחס של 12/23 כדי לומר 'רובו ככולו'. בממונות,

8. על קל וחומר מסוג 'בכלל מאתיים מנה' ראה: הרב מיכאל אברהם, 'שתי עגלות וכדור פורח', עמ' 45.
9. אנו מניחים כאן, כי החלפת הקל וחומר הוא דרך לבחון האם שני המישורים הם מאותו סוג, כך שניתן להעביר מסקנות ממישור ההשוואה למישור ההיסק. לפי הנחה זו, אי היכולת לסובב את הקל וחומר היא עצמה מעין פירכא. ראה בעניין זה מאמרי הנ"ל, אות ו'.

לעומת זאת, די בשלושה, ורוב בממונות פירושו יחס של $2/3$, שבתוכו כלול כבר יחס של $12/23$, ואם כן פשיטא שנאמר רובו ככולו!
 אם נרצה, נוכל לומר שזהו פשר הקל וחומר לאחר ההחלפה: מישור ההיסק, נפשות, מלמד שרוב של $12/23$ הוא רוב, ומכאן ברור שרוב של $2/3$ הוא רוב, וזהו הרוב של ממונות, ולכן הולכים בממונות אחר הרוב.
 משמעות הדברים היא, שהשאלה אם הולכים אחר הרוב או לא, אינה שאלה בדיני נפשות ולא בדיני ממונות, אלא שאלה בדיני בית דין, וההוכחה לכך היא דיני נפשות, בהם רוב קטן הוא רוב.
 מעתה מובן מאוד החילוק בין דיינים לבין רובא דליתיה קמן: למעשה, אין חומרא בנפשות יותר ממונות, וכל שאומרת הגמרא בסנהדרין הוא, שמדיני נפשות אנו לומדים מהו הרוב הקטן ביותר שעבורו אומרים 'רובו ככולו', ומובן שאין לכך כל קשר לשאלה, האם ניתן להשתמש ברובא דליתיה קמן כדי להוציא ממון.
 נראה עתה, כיצד הדברים נאמרו על ידי התוספות בסוגייתנו:

וי"ל, דהתם גבי דיינים שאני, דחשיב מיעוט דידהו כמי שאינו, וליכא למימר התם אוקי ממונא בחזקת מריה, דהא ב"ד מפקי מיניה. אבל גבי שאר ממון, דאיכא מיעוט וחזקה, לא אזלינן בתר רובא.
 תוספות שם

בדיינים הדיון שונה. הוא עוסק בשאלה האם דעת הרוב מייצגת את בית הדין כולו, שכן בית הדין הוא המוציא ממון מהמוחזק ולא הדיינים. בשאלה זו אכן ניתן ללמוד מנפשות לממונות, וכפי שביארנו לעיל. אבל לגבי שאר ממון, שם המיעוט קיים בצד הרוב, ושם הנתבע מוחזק בממון, השאלה היא הכרעת המציאות, ולגבי שאלה זו אין קל וחומר מנפשות. שהרי, נפשות אינן חמורות ממונות, ולא ניתן להעתיק את ההלכה המאפשרת הליכה אחר הרוב בנפשות, לממונות.